

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.21>**Людмила Погорелова,**

аспірантка

Науково-дослідного інституту публічного права

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

У науковій статті досліджено історичні передумови й становлення правового регулювання забезпечення охорони та безпеки праці на виробництві, проаналізовано законодавство та основні нормативно-правові акти певних історичних періодів у сфері охорони та безпеки праці, проведено дослідження розвитку інституту охорони праці, забезпечення безпечних і здорових умов праці для окремих категорій працівників. Визначено, що травмування під час виконання професійних обов'язків було досить звичною, повсякденною справою. Точну дату зародження інституту охорони праці на сьогодні встановити важко, але можна припустити, що поява більш складних видів трудової діяльності, коли на людину почали впливати різноманітні виробничі чинники, відмінні за своїм походженням, характером, формою прояву, дала початок формуванню визначень, як-от: охорона праці, безпека праці, умови праці, гігієна праці та інші. Наголошено, що важливим досягненням для розвитку трудового права як галузі та, зокрема, охорони праці було зведення законів і положень, що стосувалися регулювання праці у промисловості, у єдиний акт, який став прототипом майбутніх кодексів законів про працю – Статут про промислову працю (1913 р.). Зроблено висновок, що протягом усієї історії людства проблеми безпеки праці та збереження життя та здоров'я працівників посідали важливе місце в економічному житті суспільства. Інститут охорони праці у своєму становленні та розвитку пройшов великий історичний шлях. Загальне становлення правового регулювання забезпечення безпеки праці в досліджуваній історичній період видається дуже складним. Саме завдяки проведенню глибоких досліджень історичного формування, становлення та розвитку інституту охорони праці рівень безпеки працівників поступово зростає. Реалії сьогодення вимагають подальшого вивчення історичного досвіду, аналізу та реформування правового регулювання забезпечення безпеки праці, запровадження єдиного теоретичного підходу до розуміння поняття «забезпечення безпеки праці» та відмежування цієї категорії трудового права від інших.

Ключові слова: безпека праці, виробництво, охорона праці, правове регулювання, промисловість, реформування, робітник, роботодавець, розвиток, умови праці.

Постановка проблеми. Упродовж усієї історії людства проблема охорони та безпеки праці завжди була пов'язана з розвитком суспільного виробництва. Вчені у різних галузях науки з давніх-давен, досліджуючи виробниче середовище, умови праці, людину в процесі праці, знаряддя праці, займалися вивченням питань, пов'язаних із безпечними та нешкідливими умовами праці. Саме завдяки плідній праці цих науковців із розвитком технічного прогресу постійно розширювався перелік заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я працівників і створення для них безпечних умов праці. Для досягнення всебічного уявлення про історію розвитку безпеки праці та її реформування надалі важливо провести комплексне дослідження генезису розвитку цієї сфери трудового законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання генезису правового регулювання охорони праці тією чи іншою мірою висвітлювали в своїх працях такі українські

вчені, як-от: В.М. Андріїв, А.Ю. Бабаскін, Н.В. Болотіна, А.С. Бочарнікова, І.О. Гуменюк, П.О. Ізуїта, М.І. Іншин, А.М. Колодій, Д.М. Кравцов, О.І. Процевський, О.М. Ярошенко та інші вчені, проте комплексного дослідження, присвяченого питанню історичного становлення та розвитку правового регулювання забезпечення безпеки праці, станом на сьогодні не проведено. Саме тому ми вважаємо за доцільне висвітлити в статті основні закономірності розвитку інституту охорони праці та його правового регулювання.

Метою статті є дослідження історичного аспекту становлення правового регулювання забезпечення безпеки праці.

Виклад основного матеріалу. Зародження правового регулювання охорони та безпеки праці почало відбуватися ще в стародавні часи. Як інститут трудового права, охорона праці має досить давню та цікаву

історію. Не можливо не погодитися з думкою А.С. Бочарникової [1], що динаміка охорони праці невіддільно пов'язана з розвитком людини [1, с. 235]. Упродовж історії еволюції сучасної людини можливо прослідкувати прагнення людини до вдосконалення засобів праці та якомога більшого забезпечення і самого процесу праці та виробництва. Жива істота, для того щоб жити, має постійно пристосовуватися до навколишнього середовища, постійно реагувати на зовнішні впливи, причому так, щоб у результаті її діяльності було збережено її існування. Відповідно, прагнення до безпеки та полегшення трудової діяльності як найважливіших елементів охорони праці закладено в самій природі людини та являє собою невіддільну як від людини, так і від трудової діяльності характеристику [1, с. 236]. Розглядали умови праці Арістотель (384–322 до н.е.), Гіпократ (460–377 до н.е.), Агрікола (1494–1555). Небезпеку, пов'язану з гірничою справою, вивчав Парацельс (1493–1541). Заклав основи професійної гігієни, написав книгу «Про хвороби ремісників» – Рамаціні (1633–1714). Георгій Агрікола (1494–1555 рр.) першим зробив запис у 1545 р. про випадок виділення та вибуху рудникового газу [2, с. 3]. Взагалі, проблеми пов'язані із забезпеченням безпеки праці, у різних країнах розв'язувалися по-різному і з часом поступово набували змін. Зокрема, кілька століть тому безпека праці робітника була лише його клопотом, і, приступаючи до роботи, кожен працівник ніс особисту відповідальність за власну безпеку, беручи на себе ризик професійного травмування та хвороб. Отже, травмування під час виконання професійних обов'язків було досить звичною, повсякденною справою. Точну дату зародження інституту охорони праці сьогодні встановити важко, але можна припустити, що поява більш складних видів трудової діяльності, коли на людину почали впливати різноманітні виробничі чинники, відмінні за своїм походженням, характером, формою прояву, дала початок формуванню визначень, як-от: охорона праці, безпека праці, умови праці, гігієна праці та інші.

Початком наглядової діяльності в галузі охорони праці, промислової безпеки та гірничого нагляду можна вважати виданий у 1719 р. Петром I Указ про створення Берг – колегії (гірничої колегії). Берг колегія і її місцеві органи були в районах зосередження металургії: Урал, Сибір і інші. Історія державного управління охороною праці починається з 1734 р. Цього року в період царювання імператриці Анни Іонівни було засновано нагляд за умовами праці в особі одного оберкомісара і трьох комісарів «для кращого за фабри-

ками нагляду». Через десять років, у 1744 р., за Анни Леопольдівни було видано закон, що регулював роботу на фабриках і заводах і обмежував час нічної роботи. Після цього сто років жодних документів з охорони праці не приймалося. І лише в 1845 році було видано перший фабричний закон [3].

Розвиток машинної індустрії в епоху капіталізму не привів до полегшення праці, а, навпаки, став джерелом травматизму. Першими почали розвиватися текстильні фабрики, де умови праці були жахливими. Стандартом був семиденний робочий тиждень із чотирнадцятигодинним робочим днем. З такими умовами і жорстким, націленим на прибуток управлінням, покращення умов праці було малоочікуваним [4, с. 28]. Великою мірою охорона праці в той період і аж до середини XIX сторіччя просто ігнорувалась [4, с. 32].

У 1763 р. було опубліковано перші роботи М.В. Ломоносова «Первые основания металлургии или рудных дел» [5]. У своїй праці М.В. Ломоносов уперше звернув увагу на різноманітні питання безпеки та гігієни праці гірників, починаючи від опису правильної організації підземних робіт і заходів із забезпечення їхньої безпеки та закінчуючи характеристикою одягу робітників. У своєму трактаті М.В. Ломоносов уперше відкрито висловлює протест щодо заборони дитячої праці на гірничих підприємствах як такої, що калічить здоров'я та психіку ще змолоду.

Неабияку роль у розвитку інституту охорони праці відіграв опублікований у 1837 р. трактат С.М. Пурановського «Заметки об эпидемии травматизма». Лікарем О.М. Нікітіним у 1847 р. було опубліковано працю «Болезни рабочих с указанием предохранительных мер», в якій він описав 120 хвороб. Дуже важливу працю «Професійна гігієна або гігієна фізичної та розумової праці» у 1887 р. написав Ф.Ф. Ерісман. Усі ці роботи відіграли неабияку роль у розвитку охорони праці як окремого інституту трудового права.

Промисловість, у процесі якої почали масово використовувати найману працю, стрімко розвивається наприкінці XIX сторіччя, а тому виникла потреба в забезпеченні правового регулювання трудових відносин та, зокрема, охорони і безпеки праці таких працівників.

Неможливо недооцінити внесок професора Г.В. Хлопіна, який усю свою наукову діяльність присвятив дослідженням у галузі гігієнічної науки. Г.В. Хлопін проводив наукові дослідження та експерименти на базі Новоросійського (Одеського) університету наприкінці XIX – початку

XX сторіччя, у своїх працях учений описав, зокрема, теоретичний метод виявлення та запобігання професійних захворювань та отруєнь. Вагому цінність для розвитку гігієнічної науки мав його підручник «Основи гігієни», виданий у трьох томах. Президент Академії наук СРСР А.П. Карпінський у 1930 р., виділяючи наукову роботу Г.В. Хлопіна, зазначив, що він, займаючи професорські кафедри, послідовно в декількох містах створив численну школу гігієністів, які продовжили справу свого вчителя. За різними підрахунками, шість публікацій професора було присвячено гігієні праці, зокрема чотири праці – гігієні розумової праці [6, с. 102], що стало фундаментальним початком для формування інституту охорони та безпеки праці.

Відомі російські вчені – професори В.Л. Кирпичов, А.І. Сноров, А.А. Прес, П.К. Худяков – та багато інших розробили заходи безпеки під час створення й експлуатації різноманітного виробничого устаткування [7, с. 10], що започаткувало розвиток науки про техніку безпеки.

У період 1850–1900 рр. більшість європейських країн та Сполучені Штати Америки стрімко наближувалися до повної індустріалізації. У той період працівники перебували в тяжких, іноді небезпечних умовах праці. Неможливо й уявити кількість понівечених і вбитих на виробництві працівників. Тоді такі поняття, як компенсація за ушкодження здоров'я, каліцтво або смерть внаслідок нещасного випадку на виробництві, взагалі не існували. Такі тяжкі та небезпечні умови праці призвели до численних страйків та акцій протестів серед робочого класу.

У 1859 р. було створено комісія при петербурзькому генерал-губернаторі, яка оглянула значну кількість фабрик і заводів для того, щоб регулювати виробничі процеси, а також визнала необхідним видання кодексу вироблених нею правил щодо запобігання каліцтвам на фабриках. Реформи початку 60-х рр. XIX сторіччя і скасування кріпосного права в Російській імперії зумовлюють зріст промисловості і створюють умови для формування фабричного законодавства. З 1882 по 1903 рр. було прийнято дев'ять головних законів, які утворили основу промислового (робітничого) права Російської імперії. П'ять із них було присвячено регулюванню трудової діяльності та охороні праці окремих категорій працівників, до яких належали малолітні і неповнолітні працівники, жінки, працівники сільського господарства.

Не останню роль у розвитку охорони та безпеки праці відіграло становлення профспілкового руху, представники якого

були покликани захищати інтереси найманих робітників. На українських землях, що тоді входили до складу Російської імперії, профспілковий рух зародився на початку XX сторіччя. Профспілки офіційно утворились у Росії лише після подій 1905–1907 рр. Важливим фактом становлення профспілкового руху стало підписання у 1905 р. в Харкові першого колективного договору – між робітниками та власниками паровозобудівного заводу, а також між власниками харківських друкарень і робітниками-друкарями. Колективний договір мав юридичну силу та отримав назву «Протоколи угод». У 1906 р. було прийнято «Тимчасові правила про професійні товариства, фондовані для осіб, зайнятих у торгових і промислових підприємствах або для власників цих підприємств», які застосовувалися для осіб у торговельних і промислових підприємствах або для власників цих підприємств. Ці правила було внесено до «Зводу законів Російської імперії за 1906 р.», а профспілки мали статус юридичної особи. Аналізуючи ці нормативно-правові акти, потрібно звернути увагу на те, що вже у фабричному законодавстві було закладено сформовані основи правового регулювання забезпечення охорони та безпеки, пов'язані з віковими та фізіологічними особливостями працівників.

Важливим досягненням для розвитку трудового права як галузі та, зокрема, охорони праці, було зведення законів і положень, що стосувалися регулювання праці у промисловості, у єдиний акт, який став прототипом майбутніх кодексів законів про працю – Статут про промислову працю (1913 р.), до якого ввійшли Статут про промисловість і Гірський статут 1893 р., закони «Про робочий час» 1897 р., «Про винагороду робітникам за каліцтво» 1903 р., «Про старост на промислових підприємствах» 1903 р., «Про страхування робітників від нещасних випадків і хвороби» 1912 р. Статут промислової праці включав норми про працю – фабрично-заводську і гірничопромислову [8, с. 210].

Статут про промислову працю став головним джерелом фабрично-трудоного законодавства й містив у собі велику кількість норм, присвячених диференціації трудового права. Значення Статуту досить важливе, оскільки це перший акт, у якому було здійснено систематизацію норм, що регулювали найману працю. Перша глава другого розділу «Про умови праці на промислових підприємствах» Статуту, що мала назву «Про найм робітників у фабрично-заводських, гірських і гірничо-заводських підприємствах», складалася з восьми відділень, шість з яких містили в собі диференційовані норми, які

регулювали працю залежно від статі працівника, віку, а також специфіки роботи [9]. Основні диференційовані норми, які регулювали працю малолітніх і підлітків, стосувалися питань встановлення скороченої тривалості робочого часу, нічних робіт, робіт у вихідні та святкові дні, робіт зі шкідливими умовами праці.

Ще однією підставою диференціації, яку було закріплено у фабрично-трудоному законодавстві, були умови праці. Щодо малолітніх така диференціація виражалася в забороні їх залучення до виснажливих робіт або до робіт зі шкідливими умовами праці, до підземних робіт у копальнях. Крім диференційованого підходу до регулювання праці малолітніх і підлітків, фабрично-трудоове законодавство передбачало також особливе правове регулювання праці жінок. Наприклад, деякі норми було спрямовано на захист жіночого організму від шкідливої дії виробничого середовища [8, с. 326]. Зокрема, згідно з п. 65 другого відділення першої глави другого розділу Статуту на гірських заводах і промислах жінки не допускаються до нічних робіт, а також до робіт усередині рудників, особи жіночої статі допускалися до робіт у нічний час як виняток [9]. У своїй статті Л.Ю. Величко доцільно звертає увагу на думки вчених, що свого часу досліджували історію розвитку трудового права. Наприклад, І.Я. Кисельов переконує, що цей Статут слід розглядати як прообраз майбутніх кодексів законів про працю. Досліджуючи появу перших кодифікованих актів про працю радянської доби, С.О. Іванов робить висновок, що обидва Кодекси мали своєю предтечею Статут про промисловість (1913 р.) [10, с. 210]. Подальшого розвитку охорона праці та правове регулювання забезпечення безпеки праці отримали разом із радянським періодом історії нагляду, який почався 17 травня 1918 р., коли Радою Народних Комісарів було прийнято Декрет про створення інспекції праці.

Висновки

Отже, аналізуючи викладене в статті, можна зауважити, що протягом усієї історії людства проблеми безпеки праці та збереження життя і здоров'я працівників посідали важливе місце в економічному житті суспільства. Інститут охорони праці у своєму становленні та розвитку пройшов великий

історичний шлях. Загальне становлення правового регулювання забезпечення безпеки праці в досліджуваній історичний період здається дуже складним. Саме завдяки проведенню глибоких досліджень історичного формування, становлення та розвитку інституту охорони праці, рівень безпеки працівників поступово зростає. Реалії сьогодення вимагають подальшого вивчення історичного досвіду, аналізу та реформування правового регулювання забезпечення безпеки праці, запровадження єдиного теоретичного підходу до розуміння поняття «забезпечення безпеки праці» та відмежування цієї категорії трудового права від інших.

Список використаних джерел:

1. Бочарнікова А.С. Історичні передумови правового регулювання охорони праці на підприємствах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 235–242.
2. Зеркалов Д.В. Охорона праці в галузі: Загальні вимоги : навч. посібник. Київ: Основа, 2011. 551 с.
3. Історія наглядової діяльності в галузі охорони праці. *Сайт Державної служби України з питань праці*. URL: <https://petc.km.ua/main/329-storya-naglyadovoyi-dyalnost-v-galuz-ohoroni-prac.html>.
4. Ткачук К.Н., Халімовський М.О. Основи охорони праці : підручник. Київ : Основа, 2003. 402 с.
5. Ломоносов М.В. Первые основания металлургии или рудных дел. Санкт-Петербург, 1763. 416 с. URL: <https://runivers.ru/upload/iblock/40f/lomonosov.pdf>.
6. Мардахаев А.А. Охрана труда: история, теория, практика. Львів : Вища школа, 1984. 140 с.
7. Основи охорони праці : підручник. 5-е вид. / М.П. Гандзюк, Є.П. Желібо, М.О. Халімовський. Київ : Каравела, 2011. 384 с.
8. Могілевський Л.В. Історичні передумови і об'єктивна необхідність диференціації правового регулювання трудових і службових відносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. С. 324–332.
9. Устав о промышленном труде 1913 года (извлечение): Приложение из учебного пособия И.Я. Киселева «Трудовое право России» (Москва, 2001). URL: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/ustav.htm>.
10. Величко Л.Ю. Становлення правового регулювання розірвання договору найму з ініціативи роботодавця. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 207–212.

Liudmyla Pohorielova. Genesis of legal regulation of occupational safety

The scientific article examines the historical preconditions and formation of legal regulation of labor protection and safety at work, analyzes the legislation and basic regulations of certain historical periods in the field of labor protection and safety, studies the development of the institute of labor protection, ensuring safe and healthy working conditions certain categories of workers. It was determined that injuries in the performance of professional duties were quite commonplace. The exact date of origin of the institute of labor protection is difficult to establish today, but we can assume that the emergence of more complex types of work, when a person began to be affected by various production factors, different in origin, nature, form of manifestation, gave rise to definitions such as: labor protection, labor safety, working conditions, occupational health and others. It was emphasized that an important achievement for the development of labor law as a branch and, in particular, labor protection, was the consolidation of laws and regulations concerning labor regulation in industry into a single act that became the prototype of future codes of labor laws – the Statute of Industrial Labor (1913). It is concluded that throughout the history of mankind, the problems of occupational safety and protection of life and health of workers have played an important role in the economic life of society. The Institute of Labor Protection has come a long way in its formation and development. The general formation of legal regulation of occupational safety in the studied historical period looks very difficult. It is due to in-depth research of the historical formation, formation and development of the institute of labor protection, the level of safety of workers is gradually increasing. The realities of today require further study of historical experience, analysis and reform of legal regulation of occupational safety, the introduction of a single theoretical approach to understanding the concept of “occupational safety” and distinguishing this category of labor law from others.

Key words: labor safety, production, labor protection, legal regulation, industry, reform, worker, employer, development, working conditions.